

POZSGAY IMRE

Korszakváltás és megújulás

Június 6-án Pozsgay Imre „Korszakváltás és megújulás” címmel előadást tartott Szegeden, a Somogyi Könyvtárban, melyet beszélgetés követett. Az alábbiakban közöljük az előadás szövegét és a felmerült kérdésekre adott összefoglaló választ.

Tisztelt Hallgatóim, Kedves Barátaim!

Ezt a mai előadást tekintsék inkább vizsgának. Mégpedig abból a megfontolásból, hogy nem is olyan régen találkozhattunk — legalábbis sokukkal — itt, ebben a körben és ebben a házban, s akkor megismerhették nézeteimet, elgondolásaimat — elnézést a hivalkodó hivatkozásért. Talán inkább arról lehetne ma szó, hogy a megváltozott politikai helyzetben, a pártértekezleten végrehajtott fordulat után a jelenlegi vezetőség tagjai képesek-e kitarítani nézeteik, politikai programjuk, elképzeléseik mellett, és — ezt a politikai fogalmat teljes tartalmi mélységében vállalva — az új közmegegyezés előkészítésén munkálkodni. Ezért ebben a bevezetőben — ismétlem — nem annyira az újdonságokra, mint inkább a közös vizsgálódásra helyezném a hangsúlyt. Így természetesen én is valóban vizsgázom. Önök vizsgáztatnak, joggal és okkal.

Azt hiszem az országos pártértekezlet után nagyon lényeges változás következett be, hiszen a vezetőség megválasztása úgy történt, hogy soraiba — akár a Központi Bizottság, akár a Politikai Bizottság tagjairól lett legyen szó — korábban is hangoztatott meggyőződésük és véleményük alapján és nem annak a feladásával kerültek be az egyes emberek. Én ezt tartom lényegesnek, alapvető jelentőségűnek a vezetés megújítását illetően.

Ezt előre bocsátva *Korszakváltás és megújulás* címén a következőkről szeretnék néhány szót szólni. Mindenekelőtt: megtaláljuk-e azt a lendítőerőt, hajtóerőt a magyar társadalomban, amely alkalmassá tesz bennünket arra, hogy a hosszú stagnálás és a világ fő fejlődési tendenciáitól való leszakadás irányzata megváltozzék, és Magyarország ismét — egy modernizációs vállalkozás keretében — a világfolyamatokhoz és a világ élvonalához felzárkózó nemzetek, országok sorába kerüljön. A következő kérdés az lehetne, hogy ezt a programot szocialista alapon és szocialista társadalmi berendezkedés mellett meg lehet-e valósítani. Másként forgatva a szót, a mai közkeletű kérdést lehet felvetni: megreformálható-e a szocializmus? Ez utóbbi kérdéssel és válasszal kezdem, mégpedig előbb egy dekorációval, később talán azt bizonyító kijelentésekkel.

Véleményem, meggyőződésem szerint a szocializmus megreformálható. A szocializmuson persze nem azokat a képzeteket és kényszereket kell érteni, amelyeket eddig ezen a címen megismertünk. Vagyis a szocializmus egész fo-

galmának újragondolása is szükséges ahhoz, hogy annak megreformálhatóságáról beszéljünk. Mélységesen egyetértek Dobrinyinnel, az SZKP Központi Bizottságának titkárával, aki a Béke és Szocializmus prágai konferenciáján kijelentette, hogy a szocializmus eddigi formációiban nem hozott létre olyan változatot, amely igazán követendő, vonzó példát jelentene az emberiség számára, problémái megoldásához. Nem kis mértékben ennek következménye — hozzátesszem: nem csupán ezé —, hogy a baloldal és különösen a kommunista baloldal sorozatos vereséget szenved a világ egyes térségeiben.

Mielőtt a szocializmusnak vonzó és az emberiség számára követendő példái kialakultak volna, sietve deklaráltuk a Kelet-Európában kialakult társadalmak szocialista természetét. Holott, ha ezeket a társadalmakat marxi történelmi módszerrel elemezzük, akkor jórészt inkább a hadikommunizmus állapotára jellemző viszonyokat, és egy politikailag felépített szocializmust láthatunk bennük. Ez önmagában nem a kísérlet ellen szól, és nem a kísérlet lebecsülését jelenti, hanem helyzetétét az — ismétlem — elhamarkodott és voluntarisztikus típusú ítékezéssel és önminősítéssel szemben.

Összegezve: úgy vélem, ma abból kell kiindulni, és ez a reális megközelítési mód, hogy a korszak, amelyben élünk még a tőke kora, és azok a kezdeményezések, amelyek szocializmus címén létrejöttek, azok a tőke korában jelentkező nyerskommunisztikus kezdeményezések, ahol is minden jószándékú deklaráció és termelés szervezési központosítás ellenére az elosztási szempontok uralkodtak mindvégig. Vagyis: közösségteremtő erőt állami integrátor segítségével csak úgy és olyan módon tudtak létrehozni, hogy az mindig az elosztás igazgatását helyezte a középpontba, a deklarált termeléscentrikus szemlélet ellenére.

Ennek az elosztási szempontnak a lényege az volt, hogy a felhalmozási folyamatban, egy tőkeszegény és eszközszegény térségben felérték a felhalmozáshoz szükséges legelemibb erőt, a nyers munkaerőt, majd ennek kimerülése után a nemzeti jövedelemnek infrastruktúrára elkülönített részét.

Mikor ez az eszköz is kimúlóban van, akkor rákényszerülnek — hiszen mondtam: a tőke korát éljük — a külső erőforrás bevonására, hogy a működés elemi formái és kooperációi fennmaradjanak. Ezzel a tendenciával együtt jár egy sajátos belső társadalmi szemlélet eluralkodása, amelyben egy különös paradoxon működik. Annak első, sztálinista korszakában az osztályharc éleződésének elmélete szolgálja azt a célt, hogy a társadalmi békét akadályozó tényezőket likvidálás útján kikapcsolják a társadalomból.

Amikor úgy vélik, hogy ez a szakasz lejárt, ezen a szakaszon túlvagyunk, akkor pedig a társadalmi humanizáció időszaka következik, hiszen a magyar modell — ha szabad ilyesmit mondani — 1956 után az alapvető politikai intézmények sztálinisztikus szerkezetének fennmaradása mellett kezdett egy sajátos humanizációs folyamatot és programot. Ennek a humanizációnak a lényege azonban az volt, hogy az ellentmondások ne váljanak nyílt társadalmi konfliktusokká, közmegegyezés címén megvásároltuk a társadalmi békét. Ennek a társadalmi békének drága ára volt, mert az előbb említett elosztási szisztémában működött. Drága ára volt, mert a stagnálást hordozó elemek nem kerülhettek felszínre, sem a hatalom működésében, sem a gazdaságban, sem az emberi kapcsolatokban, sem egyéb területeken. Így, anélkül, hogy megfelelő politikai intézményeket hoztak volna létre az állampolgári érdekek kifejezése számára, javára, a társadalomban kialakult a hatalom és a nép között egy sajátos közfelfogás és munkamegosztás. Ez a fajta hatalom-

gyakorlási mód azt jelenti, hogy a hatalom tudja, mi a jó a népnek, a nép pedig kiegyezik ezzel a hatalommal, hallgatólagosan elfogadja ezt a hatalmat, abból a feltételezésből kiindulva, hogy neki pedig legalább a gyarapodás, hogy úgy mondjam, a magántollasodás lehetősége megadatik.

Az MSZMP érdemeit — és kérem: senki ne pejoratív értelemben, még kevésbé cinikus kijelentésként fogja fel, amit mondtam — itt nem lehet elvitatni. Korábban adott választ egy ilyenfajta szükséglet kielégítésének kényszerére, mint bármelyik más kelet-európai párt. Éppen azért, mert nagyon tragikus élmények és tapasztalatok készítették erre a felismerésre. Ugyanakkor a hatalom és politika működésének intézményi feltételeit nem lehetett Kelet-Európában megváltoztatni. Tehát annak a területnek a humanizálásával próbálkozott, ahol léphetett, legalább a mindennapi elemi szükségletek kielégítésében az előrehaladás biztosításával próbálta ezt elérni. Ezért — megismétlem — drága árat fizettünk, hiszen végső soron az a 17—18 milliárd dolláros adósságállomány, amelynek adósságszolgálata most már a tőkés exportbevételünk teljes mértékét elviszi, plusz még újabb kölcsönöket kell felvenni, hogy ezeket teljesítsük — ez gyakorlatilag és valójában nem az innovációt és nem az ipari szerkezet átalakítását szolgálta, hanem ennek a szükségletnek a kielégítését. Itt nem a nép mindennapi szükségleteire gondolok, hanem a szerkezet finanszírozására, hogy azt ne kelljen megváltoztatni, nehogy társadalmi konfliktus legyen. Ebből a helyzetből kell kilépni most, és csak az a politika lehet hosszú távon nyertes és eredményes, amely a kooperációjában és szolidaritásában meglazult társadalmat egy markáns szerkezetátalakítás programjával és a közmegegyezés új lehetőségeinek megteremtésével ebből a helyzetből képes kivezetni.

Mi kell ehhez? Véleményem szerint más az, ami kell, és más az, ami lehetséges. Most aztán igazán kapóra jönne egy kis életszínvonal-politika, egy kis olyan gazdasági-pénzügyi lehetőség, amely az infláció visszaszorításával legalább a társadalom jelenlegi differenciálódását megállítaná, ám ez az eszköz és ez a lehetőség nincs meg. Nem adatott meg az új politikai vezetőségnek.

Az örökséget valamennyien ismerjük. Ennek az örökségnek a következménye, hogy a stabilizációs program idején az állampolgárok lemondásra és személyes áldozatvállalásra is kényszerülnek. Mit tehet a fordulat után az új vezetőség, hogy ezen áldozatok mértéke elviselhető legyen? Mindenekelőtt világosabbá kell tennie, hogy mely társadalmi csoportot kíván a közmegegyezés előnyeiből részesíteni, és mely társadalmi csoportoktól kér áldozatot. Hozzáteve, hogy akiktől áldozatot kíván az új politikai kurzus, azokat se becsülje le, és azokat se tekintse másodosztályú állampolgároknak. Programja tartalmazzon olyan ígéretet is, amely legalább néhány év távlatában ezeknek a társadalmi csoportoknak is megteremti a felemelkedés lehetőségét.

Ám ez most messze vezetne. Ennél égetőbb és konkrétabb, közvetlenebb dolgok vannak napirenden. Ezek közül elsőként szeretném megemlíteni, hogy a nép akkor tudja ezeket a terheket nagyobb türelemmel elviselni, ha látja, hogy az állami fogyasztás és felhasználás is racionálisabbá vált. Miben? Egyrészt abban, hogy a csak nagyon hosszú távon megtérülő beruházások támogatását esetleg felfüggeszti, másrészt abban, hogy elhárítja azt az erős, ám nem jogos gazdaságpolitikai nyomást, amely a működésképtelen, veszteséges vállalatok számára még most is elkülöníti az állami költségvetés nagy részét, csak azért, hogy az előbb említett társadalmi réteg fennmaradjon. Harmad-

részt: a közfogyasztás egyéb területein minőségi átrendeződést hajt végre, a szellemi munka javára, és a szellemi munkarész növelésének a javára, más fogyasztási ágazatok csökkentésére, elsősorban az állami és a politikai bürokrácia és hasonlóak, az ezekből levezethető közterhek enyhítésére. Ezeknek a politikai feltételeknek kell megfelelni ahhoz, hogy az előbb említett áldozatvállalásra képes legyen — és tűrőképes legyen — a társadalom, hogy annak tagjai személyi fogyasztásukkal is hajlandók legyenek áldozatot vállalni.

Van még valami, ami nélkülözhetetlen az előbbi követelmények teljesítéséhez, s ez a nagyobb politikai szabadság. Azért mondom ki ezt olyan nehéz szívvel, mert gyakran hallunk mostanában olyan vádat, hogy úgy látszik, a gazdaság nem eléggé teljesítőképes. És az életszínvonalban, az életszínvonallal nem lehet politizálni, ezzel a szólammal nem lehet kifizetni a népet. A gyanú nem alaptalan, de azért ebben a bizalmatlanságban és gyanakvásban inkább az elmúlt 3—4 évtized tapasztalatai vannak benne, semmint a jelenlegi vezetőséggel kapcsolatosak. Mégis szeretném hozzátenni: én úgy hiszem, a nagyobb politikai szabadságnak és az e területen megmutatkozó kezdeményezéseknek politikai bizalomnövelő szerepe lesz, ha ezt valóságos szabadságként élik meg az állampolgárok. Ebből a szempontból újra kellene gondolnunk a pártértekezleten is elhangzott és az állásfoglalásban is szereplő egyes olyan kérdéseket, mint például a szocialista pluralizmus értelmezése, a szocialista demokrácia, ezen belül a szocialista demokrácia működésének feltételei.

Ezek után már csak praktikus dolgokat szeretnék ebben a bevezetőben megemlíteni, mégpedig arra a kérdésre válaszolni, hogy a jelenlegi vezetőségnek csupán ölébe hullott-e a hatalom, és az készületlenül érte, vagy pedig van valamiféle elképzelése arra, hogy — már a közeljövőben is — mit kell tennie ahhoz, hogy az a társadalmi mozgás és aktivitás, amely a pártértekezlet előkészületei, előkészítése idején vagy a pártértekezlet közben megnyilvánult, ne csökkenjen, ne bizonyuljon szalmalángnak, mint ahogyan az a magyar történelemben egyszer-másszor már megesett.

Én úgy hiszem, hogy ennek a politikai vezetőségnek két időtartományban kell terveket készítenie.

Az egyik: egy viszonylag nem túl hosszú távon a XIV. kongresszust előkészíteni, mégpedig úgy, hogy kíméletlen önvizsgálattal és mélyreható elemzéssel, elsősorban az elmúlt 30 esztendő, de visszatekintve a 4 évtizedet, elemzés tárgyává tegyék és egy új programot készítsenek elő. Másrészt: ha a szocialista pluralizmusban továbbra is az egypárti berendezkedés marad, akkor a párt belső viszonyainak átalakítását is elsőrendűnek kell tekinteni, beleértve ebbe a legkülönbözőbb összefüggések tisztázását a platformszabadság értelmezésétől és realizálásától a kisebbség jogainak védelmének át a kezdeményezés és a pártszervezetek működőképességének fenntartásáig. Ehhez új szervezeti szabályzatra van szükség, amely képes elrugaszkodni attól a béklyózó hagyománytól, amely inkább rítussá és valamiféle rutinná tette a pártegységet, nem pedig működőképes mozgósító erővé. A párt és az állam viszonyában pedig konkrétabban kell beszélni az eddigieknél, vagyis választ adni arra a kérdésre, mit jelent a hatalom ellenőrzése a szocializmus viszonyai között. Erre a hatalom ad engedélyt, vagy valami más módon szerveződik meg a társadalomban az ellenőrzés? Válaszolni kell arra a kérdésre, hogy a párt nyilvánossága milyen lesz a jövőben, mert a platformszabadság és a kezdeményezés szabadsága egyúttal nyílt politikai küzdőteret is jelent, amelyet nem

lehet elzárni az állampolgárok szeme elől. Az állam életében olyan alapvető kérdésekben kell sürgősen, de nem megalapozatlanul döntenet — az elvi alapjai egyébként már megvannak a döntéseknek, a politikai elhatározóképeség hiányzott eddig is —, nos, ilyen ügyekben kell döntenet: milyen legyen az új alkotmány; ha lehet még ebben az évben legyen társasági törvény és egyesületi törvény; a választási törvény tartalmazzon garanciákat az érdekképviselet törvényhozói megjelenítésére. Ezzel együtt, a választási törvénnyel és az egyéb előbb említett törvénykezdeményezésekkel szinte egyidejűleg hozzá kellene látni az alkotmánybírótság és a közigazgatási bíróság felállításához. Nem új dolgokat mondok, csak megerősítem azt, amire a pártértekezlet állásfoglalása is kitért. Ha ezeken a területeken nem lesz kezdeményezés a közeli, belátható időben, akkor ezeknek a politikai lendítőereje, bizalmat építő ereje elvész. Későbbi politikai csatározásokban a bizalmat már nehéz lesz visszaszerezni.

A következő, amit még mondani szeretnék ebben a bevezetőben — már utaltam rá —, hogy nyitást, nagyobb kezdeményezéseket valójában a politikában és a politikai intézményrendszerben lehet várni, nem tudok elképzelni egy újabb egyoldalúságot a reformfolyamatban. Lehetetlen, megengedhetetlen, hogy azon a címen: amúgy is szűkösek a lehetőségek, és kisebb a cselekvési tér — hagyjuk, marasztaljuk a gazdasági reformot, most akkor politizáljunk, és legyen politikai reform ebben az országban. Nem hiszek az ilyen megoldásban, mert amennyire elbukta az egyoldalúság a gazdasági reformot 68 után, ugyanúgy elbukna a politikai reform 1988 után, amennyiben kényelmi szempontból, egy kormányzati kényelmi követelménynek engedve ott, mármint a gazdaságban, tisztán stabilizációs mozgást hajtanak végre. Én a kettőt tehát egymástól elválaszthatatlannak tartom, valóban átfogó, a társadalmi-politikai, gazdasági viszonyokat széleskörűen érintő és az állampolgár közreműködését igénylő reformfolyamatokat látok célszerűnek.

Erről végül csak annyit még, hogy ezen reformfolyamatban és ebben a demokratikus politikai vitában szintén nem elegendő csupán a polgári jogok deklarációja, hanem ehhez autonóm állampolgárok is kellene, akik számára a döntésekben való részvétel nem máról holnapra válik belső igénnyé, mert tudjuk, hogy ennek milyen akadálya van, de annyi bizonyos, hogy a döntésekben való részvételnek nem szabad egzisztenciális kockázattal járni, ellenkezőleg: egyszerűen napi természetesség, minimumkövetelmény lenne. Ehhez az autonómiához a tulajdonviszonyok átalakulásán keresztül lehet eljutni. Ezen semmiképpen nem csupán a magántulajdont értem, bár a magántulajdon is jelent valamit, ha akarjuk, ha nem. Mindenképpen jelen van társadalmi-politikai viszonyainkban. Én tehát a tulajdonviszonyok átalakításán azt értem, hogy olyan kapcsolatok legyenek a termelési viszonyokban és a tulajdonviszonyokban — ezt a társulási törvény is megcélozta —, amelyekkel a tőke helyváltoztatása annak belső törvényszerűségei szerint, az állam beavatkozása pedig — ami azért minden országban létezik a XX. század második felében — e törvények tiszteletben tartásával történik. Vagyis feladjuk azt a kényszerképzetet, hogy a társadalmi-gazdasági integrációt az állam és az állami tulajdon tudja egyedül végrehajtani, hiszen az igazság éppen az, hogy az állami tulajdon erre való képtelensége bebizonyosodott.

Ezt ma már bizonyítható ténynek tekinthetjük, és hogy itt ne kelljen fájdalmas búcsút mondani egy szocialista elvnek, mondjuk ki, hogy illúzió volt

kezdettől fogva. Illúzió volt, és igazán soha nem működött jól. Pontosabban: a működési zavarain keresztül működött. Alátámasztásul hadd tegyem még hozzá azt, amit itt egyszer már idézhettem, talán éppen itt Szegeden, ebben a tiszteletre méltó társaságban, Marxnak azt a gondolatát, hogy — az állami tulajdon nem más, mint közös magántulajdon, s az előbbitől csak abban különbözik, hogy ott a konkurenciairigység uralkodik, itt meg az elosztási irigység. Igaz: az állami tulajdon kényszerpálya, az elmaradott országok modernizációs és felzárkózási programjához nehezen volt megkerülhető, de a működési zavarai mintegy 20—25 esztendeje láthatóak.

Most az elmúlt 20—25 esztendő ellentmondásaival próbálunk megküzdeni, nem könnyű örökséget átvéve, de ezt az örökséget csak úgy szabad átvenni, hogy egyúttal választóvonalat is húzunk az eddigiekhez. Ezt valamennyiünknek saját lelkünkben is meg kell tennünk, mert lelkünk és cselekedeteink egyik fele odatartozik ahhoz a korszakhoz, még a legifjabb nemzedéké is, és ezt a cezúrát magunkban is meg kell tudni húzni ahhoz, hogy ezek a vállalkozások elkezdődhessenek. Én ezt a kis vázlatot szerettem volna mai találkozásunk, beszélgetésünk elé bocsátani, azzal, hogy régi szokásaink szerint várom kérdéseiket, észrevételeiket és ígérem: nagy erőfeszítéseket teszek megválaszolásukra. Köszönöm szépen!

*

Az első felszólaló az egypártrendszer—többpártrendszer viszonyait érintette, erről tett fel kérdést. Valóban, nekem az a véleményem, itt is elmondom, a Központi Bizottságban is elmondtam, hogy elvi-elméleti érveink az egypártrendszer mellett nincsenek, csak gyakorlati érvek. Az egypártrendszer nem politikai berendezkedési kritériuma a szocializmusnak. Hozzátehetem még, hogy az MSZMP legalább pragmatikus volt ebben az ügyben, óvakodott ehhez a történelmi-társadalmi tényhez ideológiai magyarázatot adni, inkább történelmi balesetnek, mint vívmánynak tekintette az egypártrendszert.

Tehát megismétlem: itt nem elvi, hanem praktikus érvek szólnak az egypártrendszer fenntartása mellett, mégpedig a politikai stabilitás érvei, amelyekre ma már azt sem lehet rámondani, hogy a konzervatív erőknek jelenthetnek menedéket, mert a pártértekezlet után már másként áll a helyzet e tekintetben is.

Jószolni nem akarok. Nem tartom kizárhatónak egy többpárti formációnak a megtalálását sem, de nem biztos, hogy pártformációban kell a reális utat keresni és megtalálni. Lehet, hogy a különböző korporációk és érdekérvényesítési áramlatok, azok intézményei ugyanúgy be tudnák tölteni ezt a szerepet, ahogy ennek a kontrollnak és társadalmi polémiának, párbeszédnek a szerepét a pártformációk betölthetik. Annak semmiképpen nem lennék híve, ha most — a közvélemény nyomására — a kormányzásért felelős vezető párt maga agyalna ki partnerpártokat maga mellé, mert az komédia lenne. Tehát ezt nem tartom járható útnak. Én — úgy érzem — realista vagyok e tekintetben, mikor azt vallom: ha a párt képes megújulni — és erre most adott még egy bizonyosságot —, belső szerkezeti struktúráját a pluralizmus követelményeihez is hozzáigazítani, akkor a kibontakozásnak ez is lehet az útja.

Megismétlem: semmiféle olyan marxi vagy lenini elméleti tételt nem ismerek, amely az egypártrendszert támogatná. Az egypártrendszer ellenőrizhetetlen, ráadásul sztálinista formájában az önkény politikai alapja. Tehát

mindenképpen az ellenőrzés itt a kulcskérdés, önmagunk, illetve a társadalom által való ellenőrzés.

A PB-tagsággal járó felelősség kérdéséről: remélem a többi kollégám is így van velem, ám a magam nevében csak annyit mondhatok, amit mondtam bizonyos összefüggésben a pártértekezleti felszólalásomban is, hogy az én nemzedékem — s akkor itt most már tényleg személyesen —, én ingyen, küzdelem nélkül ettől a politikától semmit nem kaptam. Mindig véres verejtékkel meg kellett a magunk igazáért vagy vélt igazáért küzdeni. Ezért semmiféle, a megválasztásom feletti diadalérzet nincs bennem, hiszen karrierszempontjaim sem voltak. Ezt azért mondom, mert jó, ha valóban tisztában vagyunk egymással. Csak az izonyatos terhet és felelősséget érzem: vajon el fogják e hinni nekem fél év múlva, vagy egy év múlva az emberek, hogy nem én csináltam azt a bajt, amit most igazgatnom kell. Körülbelül ez az igazi kérdés és a lényeg.

A mi politikai kultúránkba persze az is beletartozik, hogy itt mindig erős volt a messiásvárás. Csakhogy a messiások Virágvasárnap bevonulnak Jeruzsálembe, és Nagypénteken már ott vannak a kereszten. Túl rövid életű szokott lenni a küldetés ebben a műfajban. Én csak olyan Politikai Bizottságban hiszek és olyan politikai vezetésben, Központi Bizottságban, amely most már valóban kollektíven és mindannyiunk vállára terhelve — és az ország felelősségét is felébredtetve — kezeli ezeket az ügyeket, dolgokat. Messiások itt nem fognak megoldani semmit. A magyar messiások amúgy is későn szoktak érkezni.

Az igazán nagy probléma tehát az, hogy képes lesz-e ez a politikai vezetőség nem diadalként, hanem súlyos teherként és örökségként megélni azt, amit kapott, és naponta látni azt a veszélyt, ami ránehezedik: a bizalmatlanság és a bizalomvesztés esélyét. Sajnos, ebbe a politikába bele van ez is kalkulálva. De igaz és jogos kérdés, örülök, hogy feltették.

Ami a kezdeményezések dolgát, a tömegkapcsolatokat illeti — én elfogadom még ezzel a kifejezési formával is —, nos, ami ezt illeti, itt — úgy hiszem — végre és most már elkerülhetetlenül szembe kell nézni a legitimáció kérdésével. Ugyanis a sztálini típusú berendezkedés valójában nem kényszerül szembenézni legitimációval, mert küldetési tudattal jelenik meg. Valaha Isten kegyelméből, itt meg egy elmélet birtokosának és egyetlen tudójának eszköztárával, felvértezve a mindentudás és mindenhatóság öntudatával nincs szüksége legitimációra, hiszen ami ez ellen van, az úgyis az ellenség vagy az ördög műve, diabolikus jelentőségű dolog, tehát le kell küzdeni, egyszerűen le kell söpörni. A társadalom logikáját mondom, ami később módosult ilyen-olyan kényszerek hatására, de az alaplogikája ez, ezért nincs szüksége legitimációra. Itt most a legitimációt új módon kell értelmezni, ami azt is jelenti, hogy megfordult a viszony. Tudniillik, hogy nem az a kérdés, hogy a párt bízik-e a népben, hanem hogy a nép bízik-e a pártban. Ezt az alapkérdést kell tudni megválaszolni, és én azt hiszem, hogy ebben a kapcsolatrendszerben az MSZMP a konszolidáció időszakában már tett bizonyos legitimációs lépéseket. Emlékeznék rá, többen vagyunk itt, akik részesei voltunk ennek: személyek megnyerése; kiválóságok trófeaként való felmutatása stb. Ezek bizonyos legitimációs igényeket elégítettek ki, mert hiszen, ahol ott van az Illyés Gyula meg a Lukács György is, Déry Tibor és Németh László is, hát azért az csak jó lehet, és azzal érdemes együttműködni. Ez akkor, azt hiszem, elegendő is

volt ideig-óraig, de a közmegegyezés késett, illetve — mint már említettem — új közmegegyezésre van szükség.

A műhelyek jelentőségét ebben én sem becsülném le. Mert akkor a korábbi legitimációs vagy féllegitimációs igényszinten és szakaszban is használtak tudományos műhelyeket a döntések előkészítésére. De hogy ment ez végbe? Többnyire úgy, hogy annak a műhelynek a véleményét vették igénybe, amelyről eleve tudták, hogy támogatni fogja a politika szándékát és akaratát, illetve — ha nem, akkor rákényszerítették, hogy olyan véleményt hozzon vissza, amely támogató. Az ilyen tudomány, ha magára marad, ez is lehet tudományos ismeret, legfeljebb egyoldalú és kontrollálhatatlan tudományos ismeret aminek semmivel se nagyobb az értéke, mint a konstantinápolyi portán a csillagjósoké, vagy egyéb tudósok szellemi termékéé, akik ott voltak és mindig előre pontosan megmondták, hogy mit kell csinálni.

Tehát: ebből a helyzetből csak úgy lehet kilépni, ha a tudományos műhelyek egymást is kontrollálják. Vagyis nincsenek politikailag preferált intézmények, amelyek szolgálati tudást nyújtanak erre-arra a célra, amit igazolva szeretnének látni. A korábbi döntéseknél is voltak tudományos eredmények, amelyekre támaszkodtunk; a XIII. kongresszuson is. Határozataink prioritásait is megfelelő intézményekben dolgozták ki. Összefoglalva: a műhelyeket ilyen módon kellene, azt hiszem, a politikában újra és tényleges érdemük szerint használni.

Ehhez az értelmiségpolitikát is változtatni kell. Erről itt szólnék még, s a szellemi élet más összefüggéseiről is. A szellemi munkarész iszonyatos mértékben, rohamosan növekszik ott, ahol fejlődnek a gazdasági-társadalmi viszonyok. Itt vannak szociológus barátaim, csak óvatosan használok adatokat, mert hátha ellenőrizetlenül használok, de azt hiszem, nem tévedek, amikor azt mondom, hogy az Egyesült Államokban jelenleg az összes foglalkoztatottak mintegy 70%-a, sőt több mint 70%-a szellemi dolgozó. Nem értelmiségi, de szellemi dolgozó, és a fizikai munkások munkájában is rendkívül nagy a szellemi munkarész, hiszen olyan fejlett berendezésekkel dolgoznak, amelyek ezt a magasabb fokú felkészültséget igénylik. Az SZKP újra szerkesztett programja 2000-re jósolja — ha a peresztrojka meg a gazdasági reform sikerül — hasonló állapotok bekövetkezését. Ennek pl. összes ideológiai, társadalompolitikai következményeit újra kell gondolni. És kilépni abból a tisztán politikai formulaként fennmaradt kategóriakörből, amely a társadalmi csoportokat ma is avval a sémával írja le, hogy munkás-paraszt és egy gondolatjel, s érthetsz, amit akarsz az értelmiségin. Ebből a sémából ki kell lépni, mert ez nem adekvát a magyar társadalmi viszonyokkal, nem operacionalizálható, így kutatni nem lehet, és nem verifikálható, semmivel nem igazolható. Egy ideológiai szükségletet elégített ki, egy olyan politizálás mellett, amelyik a valóságos bázisát sosem kényszerült megnevezni, hanem mindig ideológiai bázison működött, s ezen ideológiai bázis lényege, hogy a munkásosztály vezető szerepe és hatalma stb., stb. majd biztosítja a társadalmi felszabadulást.

A népfront VIII. kongresszusán idéztem Marxnak a *Polgárháború Franciaországban* című művéből azt a gondolatot, hogy ha a munka felszabadul, értelmét veszti a termelő és nem termelő munkára való felosztása, és a termelő munka megszűnik osztálytulajdonság lenni. Mi pedig éppen hogy meghosszabbítjuk ezt az állapotot, ami leküzdendő állapot lenne, ha szocializmus épülne. Tehát ebben a tekintetben és ilyen módon kell az értelmiségpolitikát újragondolni.

A szellemi munka felértékelésével, illetve valódi értékén való forgalmazásával kapcsolatban szeretném én is elmondani a véleményemet. Ami az opportunizmust illeti: mindannyiunknak vannak erről keserves tapasztalatai, meg a kontraszelekción is, olyan mechanizmusokról, amelyek egy hierarchizált társadalomban léteznek, amelyben a társadalom tagjainak nagy része számára az alkalmazkodás és az alkalmazkodó képesség az egyedüli vagy legalábbis a legkomolyabb felhajtóerő, és csak ennek a mechanizmusnak a selejttjeként jöhetnek elő más típusú személyiségek is. Meg kell fordítani ezt a viszonyt, hogy ne ez legyen az alapvető és elsőrendű kritérium a társadalmi-politikai érvényesülésben, hanem a minőség is — méghozzá előkelő helyen — bekerüljön a minősítésbe.

Ha a szellemi munkának az értékét és jelentőségét így fogjuk fel, akkor ennek a gyakorlatnak meg kell változni.

Az állami vállalatok köztulajdonosi társaságokká való átalakításáról. Nem tudom megmondani, hogy ez lenne-e a legcélszerűbb. De hogy valamiféle közösségi tulajdonformát kellene adni az állami vállalatoknak, az bizonyos, vagyis hogy ne a bérmunkáslét és a cselédtudat — bocsánat a kifejezésért —, ne ez legyen az alapvető viszony a termelőberendezésekhez, és a vagyonhoz, mert ebben a helyzetben, ha ráadásul még ebbe az érdekeltségi körbe tartozik a menedzser is, akkor biztos, hogy nem gyarapodás, hanem stagnálás lesz. A biztonságra való törekvés pedig nem a vállalkozásban, hanem a vállalkozástól való minél távolabbi tartományban jelenik meg, a biztos piacok és az abból eredő biztos, kiszámítható, viszonyok helyett itt nagy bizonytalanságot kellene teremteni, de — csak látszólagos a paradoxon — törvényes biztonság alapján. Mondhatnám úgy is, hogy közbiztonságot a vállalkozásban, hogy bizonytalanság legyen a tespedésben. Ezt a módot kell alkalmazni a közösségi, vagy akár a magántulajdonnál is.

A párbeszéd mint társadalmi érintkezési forma és politikai működési mechanizmus: talán itt nem kell álszerűnek lennem, a magam kockázatait is eljátszottam és vállaltam is ez ügyben, s ezentúl is a párbeszéd hívének tartom magam. A politikai kultúra úgy és akkor változhat meg, ha a párbeszéd résztvevői valóban partnerek, tehát az egyik nem érzi kiszolgáltatottnak magát a másikkal szemben, mert különben az igazságot nem lehet megtalálni, akkor a hatalmi oldalnak sosem lesz igazsága, hanem „csak” hatalma, a másik oldalnak pedig mindig „csak” igaza lesz. Nem tudom elég világosan fejteztem-e ki. Akkor nincs párbeszéd, akkor csak üzenetek vannak és üzenetváltás, ilyen meg amolyan formában, és ezeknek az üzeneteknek a tartalmát senki nem fogja igazán megemészteni és meggyőzően feldolgozni, mert nem tanulni akar belőle, hanem elkülönülni, és deklarálni az elkülönültségét.

Én tehát a partnerek közötti párbeszéd híve vagyok, amelybe — véleményem szerint — az is beletartozik (ha itt már nyilatkozhattam erről, akkor megismétlem), hogy az én szememben nem lehetnek első- és másodosztályú állampolgárok. A párttagság ebből a szempontból nem lehet sem menedék-hely, se védővonal, se demarkációs vonal. A társadalmi érintkezésben ennek nem lehet jelentősége, csak annak, hogy ki képviseli az igazságot és tudja érvényesíteni a meggyőzés eszközeivel. Akkor szűnik meg az ellenzékkel kapcsolatos mítosz is. Mert tényleg nincs mindenben igazuk. Ha mindenki tudja, a többség érti, egyes nézeteiket miért nem fogadják el? De mindig igazuk lesz mindaddig, míg hatalmi eszközökkel kezelik a dolgot.

A másként gondolkodókkal kapcsolatban még csak annyit, hogy a párton belül és a párton kívül egyaránt lehetetlen szellemi kezdeményezés nélkül továbblépni. Gondolkodás nélkül ez elképzelhetetlen, és jó lenne, ha tudnánk bizonyítani mi, párttagok, a párton kívülieknek, hogy a párton belül nem szűnik meg a gondolkodás, hogy aki ide belép, az nem kénytelen a kalucsnijával meg az esernyőjével együtt a személyiségét is az előszobában hagyni. Bizonyos döntések, sajnos, erősítik ezt a téveszmét, de én úgy hiszem, hogy a pártértekezleten felidézett, általam felidézett engelsi gondolat erre a kérdéskörre is vonatkozik.

A nyilatkozatomban felidéztem: Egy pártnak lehet milliónyi tagja, ha abban a pártnak nincsenek áramlatok és késhegyig menő, tisztázó viták, akkor a párt milliós tagsága ellenére is csak szekta.

Nem akarok bürokratikus választ adni a négy párttag kizárásával összefüggő kérdésre, hogy ez egy független, választott testületnek a dolga, de tényleg azé. A szervezeti szabályzat szerint valóban csak a XIV. kongresszus térhet vissza a kizárt párttagok ügyére, akik — úgy tudom legalábbis — kivétel nélkül fellebbeztek a párt XIV. kongresszusához, és úgy hiszem, annak a joga, feladata lesz ezt elbírálni, elvileg pedig már megkapták a választ.

A helyi pártértekezletek ügyében nincs a Központi Bizottságnak külön álláspontja, és nem tudok róla, hogy ilyen ösztönzést is adna akár a Politikai Bizottság, akár a Központi Bizottság. Ám a szervezeti szabályzat eddig sem zárta ki, ezután még kevésbé zárhatja ki, hogy ha egy-egy pártszervezetben vagy területen úgy érzik a kommunisták, hogy közös tanácskozásra, végső soron választott küldöttek részvételével tartott pártértekezletre van szükség, akkor azt megtartsák. Valószínűleg ezt nem akadályozná meg a jelenlegi szervezeti rend sem.

A Központi Bizottság június 23-án tart ülést. Azon, egyebek között — bár ez az ülés még a régi rend szerint megy le —, a következő ülések sorsára kiható elhatározások születnek majd, mégpedig egyebek között a párt nyilvánosságának és a Központi Bizottság munkája nyilvánosságának újragondolása, kiterjesztése, hogy a Központi Bizottság a munkáját — ahogy egyik felszólaló mondta — ne illegálitásban végezze, hanem az ország közvéleményének nyilvánossága előtt. Ezt az alsóbb pártszervek is igényelték, elhangzott a pártértekezleten és erre a Központi Bizottság most soron lévő ülésén visszatér.

Még valamit: valószínűleg a Politikai Bizottságra is érvényes lesz, legalábbis az, hogy megjelenik: milyen ügyeket, témákat tárgyal, és milyen módon foglalt állást.

A tagdíjrendszer felülvizsgálata napirenden van és a tagdíjteher igazságos elosztása is a következő időszak vizsgálódásainak tárgya kell legyen. Valóban nagyon sokan a tagdíj nagysága miatt léptek ki a pártból. Azért hadd tegyek hozzá ehhez valamit: lehettek sokan olyanok is köztük, akik — kényelmesen — így oldották meg, hogy ne kelljen politikai választ adni a feltett politikai kérdésre, tehát ne áltassuk magunkat: a kilépők között voltak szép számmal, akik politikai okokból léptek ki a pártból, de egyszerűbb és kényelmesebb volt azt mondani, hogy nagy teher a párttagdíj. Ha ebben az öncsalás útjára lépünk, akkor további tévedéseket követnénk el. Én mindezzel persze most nem gyanakvást akarok szítani a kilépők iránt. Ellenkezőleg: úgy vélem, a saját szervezeti viszonyainkat kell felülvizsgálni, hogy ki-ki nyíltan döntse el és dönthesse el, hogy a szervezethez tartozónak vagy azon kívülinek érzi magát.

Egyébként a tolerancia a szocialista — de minden típusú — demokrácia és a demokratikus politikai kultúra része. Ez az MSZMP politikájában nagyon messzemenően érvényesült az elmúlt 30 esztendőben, olyan területeken és olyan világnézetekkel szemben — egyébként helyesen —, amelyek nem a marxizmus körében mozognak. Megismétlem, ez jó, ezt én nem tartom hibának, itt a hiba csak abban van, hogy a párton belüli tolerancia meg a marxisták egymás közötti toleranciája volt minimális, vagyis itt az eretneküldözés logikája érvényesült inkább, miszerint az van tőlünk legtávolabb, aki a legközelebb van. Ezen nyilván — hogyha az áramlatok és a nézetek vitája szóba kerül az új szervezeti szabályzatban — a párt életében változtatni kell, mert így tényleg a kilépett, vagy pártból kizárt párttag a kommunisták szemében veszedelmesebb személyiség, mint az, akinek soha eszébe nem jutott a kommunistákkal szóba állni sem. Röviden: ezeket a mechanizmusokat meg kell szüntetni.

Mennyire látja az újat a Politikai Bizottság, és van-e bizonyos minimális politikai elképzelése, pl. az ideológia, a szocializmusról alkotott kép kialakítása dolgában? Itt, Szegeden tavaly történtek erre kísérletek, nem is baj, hogy ilyen kísérletek vannak. Én nagyon megátalkodott és eretnek vagyok ilyen dolgokban, nem szeretem a szilárd definíciókat, elvileg elég szilárdnak érzem magamat, tehát nekem nincs szükségem arra, hogy politikai pártok határozatokban mondják ki, hogy mi a jó és mi a rossz, milyen a szocializmus és hogy kell annak kinéznie. Nem tudom elég világosan fejeztem-e ki magam; akkor még pontosabban: mi nem a szocializmus múltjáról, hanem jövőjéről akarunk beszélni, és így visszatérni ahhoz a marxi alapeszméhez, amelyet *A német ideológiában* már elég jó korán megfogalmazott, hogy a kommunizmus számunkra nem valamiféle elvont cél, amelyre szakadatlanul törekedni kell, hanem valóságos mozgalom, amelyben naponta meghaladják kritikailag a már elért helyzetet. Én ezt a definíciót fogadom el, mert különben újabb meg újabb kööttségekkel béklyózzuk magunkat, és oltárképeket fogunk faragni, ami nem egy politikai mozgalomhoz, hanem egy valláshoz illik. A politikai mozgalomhoz az tartozik hozzá, hogy legyen képes kritikailag a már elért helyzetet meghaladni, tehát túllépni önmagán.

Ami az autonóm állampolgárok és a Politikai Bizottság, tehát a politikai vezetőség közötti kapcsolatot illeti: nagyon lényeges kérdés, fontos lenne erre jól felkészülni. Hadd tegyem hozzá: úgy érzem, az eddigi politikai tárgyalások is erről győztek meg, hogy a jelenlegi Politikai Bizottságban megvan erre a készség. Nem azért, mert mindenki eleve felvilágosult elmével és kész idevágó nézetekkel jött a világra — egyőnk sem ilyen, azt hiszem —, hanem azért, mert látnivaló, hogy ez a politikai vezetés sikerre van ítélve. A sikert pedig csak politikai újításon keresztül érheti el, ezt a bevezetőben is próbáltam valami módon érzékeltetni. Ugyanis itt már a bukás katasztrófális lenne, hiszen a válság nagyon mély a társadalomban, tudjuk gazdasági okait stb. Nem a gonosz műve volt ez, ami előállt, hanem egy rossz mechanizmus működési következménye.

A politikai program veszélyeiről és az óvatos megközelítési módokról az elmondott észrevételeket nagyon megfontolandónak tartom. Annak a kínos következménynek kell megfelelni, hogy kibontakozás legyen, kilábalás a válságból, ugyanakkor a politikai megújulással és a gazdasági reformok emlegetett formáinak a realizálásával a társadalom eddig elért integrációját ne bontsuk fel és a társadalmi-politikai stabilitás ne bomoljék fel. Ez azt is je-

lenti, hogy ennek a politikai életnek tényezői azok is, akik az előző korszak hordozói, tehát ez nem olyasmi, ami máról holnapra egy csapásra megváltozik. A másik, hogy itt a szubjektív feltételekben — és ebbe nemcsak a vezetőséget értem, hanem a közhangulat átállását stb. is — a szubjektív tényezőkben történt változás, de az alapvető reális folyamatokban semmi változás nem következett be. Azt éppen ezután kellene vagy kell majd — most már az új vezetőség felelősségét is belekalkulálva és az állampolgárokét is belekalkulálva — elérni.

Az meg teljesen logikus követelmény, hogy a törvényhozási aktusokkal — ezt nyilván közjogi szakemberek és a jogalkotásban résztvevők nálunknál pontosabban tudnák kifejezni, de én is azt mondom — segítsük ezt a folyamatot. Azt a dialektikát kell elfogadni, hogy most nem elsősorban az alkotmányt kell módosítani, hanem az alkotmányosság erejével bíró új törvényeket kell hozni, amelyek majd várhatóan alapvetően nem mondanak ellent egy később hozandó új alkotmánynak, hogy ne kössük meg a kezünket, ne magunk bilincseljük le a társadalmat egy olyan állapot mellé, amelyik mellé nem akarjuk, hogy lebilincselve legyen. Vagyis sürgős törvényhozói aktusokra, konkrét törvényekre és nagyon megfontolt, alapos előkészítésre van szükség az alkotmány megújításához.

Az ügydöntésben az akadályokat kell megtervezni, azután pedig akadálytalan végrehajtást, ez a dialektikája az egésznek. Mi ezt felforgattuk egy kicsit, mert nagyon akartunk dönteni és határozni, ez nagyon sürgős volt mindig, a végrehajtásban aztán, aki a döntésből kimaradt, az érvényesítette az akaratát. Így érthető, hogy az ismerős szólásmondást idézhetem csak: vannak jó határozatok, de nem hajtják végre azokat. A határozatokért való felelősség többnyire hiányzott, ott leginkább a politikai akarat gyors és ellenállás nélküli kifejezésre juttatása volt az elért cél. Az Országgyűlés 1983-as decemberi ülészakán, amikor az új választási törvényt elfogadták — ha van itt, aki akkor részt vett az Országgyűlés munkájában, talán emlékszik rá —, azt mondtam a felszólalásomban, hogy egy olyan törvényhozói rendszert szeretnék látni, amelyben a kormánynak vért kell izzadnia, mire egyetlen törvényjavaslatát is keresztülviszi, mert akkor joggal számíthat azokra az erőkre, amelyek a megvalósításban részt vesznek. Mindaddig, amíg könnyű törvényhozói döntések lesznek, addig a kormány nem számíthat a végrehajtási együttműködésre és kooperációra. Ezt azóta is meggyőződéssel vallom.

Az elmúlt 30 év politikai megítélésével kapcsolatban: lehet, hogy voltak cikcakkok, én nem akarom megelőlegezni ennek a korszaknak az elemzését. Talán olyanok nem voltak, mint abban a koncentrált 1949 és 1956 közötti időszakban, de a megbicsaklások, a megtorpanások, a kisiklások — pl. a 72—74 közötti szakasz és így tovább — ezek elemzésre várnak. Csak annyit hadd mondjak erről, hogy a Központi Bizottság soronlévő ülésén egyebek között egy bizottságot bízunk meg éppen ennek a korszaknak a mélyreható elemzésével és a pártprogram előkészítésével. Addig is, azért persze tudunk egyet-mást erről, tudjuk azt, hogy pl. az, ami 1970 és 72 között a munkásosztály körül zajlott, az korántsem a munkásosztály érdekében zajló vita volt, hanem egy hatalmi viaskodás és vetélkedő lejátszása. Hasonlóképpen: a párt 1975-ben a XI. kongresszusra kidolgozott programnyilatkozatának erőtlensége abból ered, hogy egy súlyos kompromisszum eredménye. Nem birkóztak meg a tulajdonviszonyok körüli vitákkal, felülkerekedett az a hatalmi törekvés, amelyik a reformot ki akarta szorítani a pártból.